

**MAHALLIY BYUDJETLAR BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA QO'SHI
MCHA DAROMAD MANBALARI***Guliston Davlat Universiteti**Raqamli Iqtisodiyot va innovatsiyalar fakulteti**MMT yo'nalishi talabasi***Patalov Jahongir Jumabayevich***Email: patalovmuhammad@gmail.com**ORCID: 0009-0003-1028-4668*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash uchun qo'shimcha daromad manbalarini ishlab chiqish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda mahalliy byudjetlarning hozirgi tarkibi, soliq tizimidagi kamchiliklar va xorijiy mamlakatlarning tajribalari tahlil qilingan. Xususan, Polsha va Janubiy Koreyaning mahalliy soliq siyosati, shuningdek, turizm va davlat mulkidan samarali foydalanish kabi istiqbolli yo'nalishlar o'rganilgan. Maqolada mahalliy byudjetlarning mustaqilligini oshirish uchun amaliy takliflar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orasida differensial soliq stavkalari, elektron byudjet tizimi va xususiy-sheriklik loyihalari kabi chora-tadbirlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: byudjet transferlari, daromad manbalari, differensial soliqlar, elektron byudjet, mahalliy byudjet, moliyaviy mustaqillik, soliq islohoti, soliq imtiyozlari, turizm solig'i, xorijiy tajriba.

Annotation. This article explores the issues of developing additional revenue sources to ensure the stability of local budgets in Uzbekistan. The study analyzes the current structure of local budgets, shortcomings in the tax system, and the experiences of foreign countries, particularly Poland and South Korea, in local fiscal policy. Promising directions such as tourism development and efficient use of state property are examined.

Keywords: budget transfers, differential taxes, electronic budgeting, fiscal autonomy, local budgets, revenue sources, tax incentives, tax reform, tourism tax, international experience.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы разработки дополнительных источников доходов для обеспечения устойчивости местных бюджетов в Узбекистане. Исследование анализирует текущую структуру местных бюджетов, недостатки налоговой системы и опыт зарубежных стран, в частности Польши и Южной Кореи.

Ключевые слова: бюджетные трансферты, дифференцированные налоги, доходные источники, местные бюджеты, международный опыт, налоговая реформа, налоговые льготы, налог на туризм, фискальная автономия,

электронное бюджетирование.

Kirish

O'zbekiston davlati so'nggi yillarda mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish va byudjet barqarorligini ta'minlash bo'yicha muhim islohotlarni amalga oshirmoqda. Byudjet barqarorligi—mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri bo'lib, uning ta'minlanishida mahalliy daromad manbalarining muvozanatli taqsimlanishi va samarali boshqarilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.¹

Biroq, hozirgi vaqtda mahalliy byudjetlar bir qator muammolarga duch kelmoqda:

- Soliq bazasining torligi (mahalliy daromadlarning 50-60% faqat soliqlardan keladi);
- Hududlararo tafovutlar (ayrim viloyatlarda byudjet taqchilligi 30% dan oshadi);
- Soliq yig'im samaradorligining pastligi (kichik biznesning katta qismi "soyabon" iqtisodiyotida qolmoqda).

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun qo'shimcha daromad manbalarini ishlab chiqish, soliq tizimini modernizatsiya qilish va xorijiy tajribalardan foydalanish zarur.

Ushbu tadqiqotning maqsadi-mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish uchun qo'shimcha daromad manbalarini aniqlash, soliq va soliq bo'lmagan manbalarining samaradorligini tahlil qilish, shuningdek, amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Statistik tahlil (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O'zStat ma'lumotlari asosida);
- Xorijiy tajribalarni o'rganish (Polsha, Janubiy Koreya modellari);
- Ekspert baholash (mahalliy moliya mutaxassislari suhbatlari asosida).

Maqolada keltirilgan takliflar O'zbekiston sharoitida mahalliy byudjetlarning barqarorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, ularni amalga oshirish uchun qonuniy, iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi.

Asosiy qism

O'zbekistonda mahalliy byudjetlarning barqarorligi, ayniqsa, hududlararo taraqqiyot tafovutlarini kamaytirish va infratuzimoni modernizatsiya qilish kontekstida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi vaqtda mahalliy byudjet daromadlarining asosiy qismi (55-60%) soliqlardan, jumladan, daromad solig'i, korporativ soliq va

¹ O'zbekiston Respublikasi Statistik qo'mitasi. (2024). Viloyatlar bo'yicha byudjet daromadlari statistikasi. Toshkent: O'zStat.

QQS kabi majburiy to'lovlardan tashkil topadi(1-jadval).² Biroq, soliq yig'imining past samaradorligi, ayniqsa, kichik va o'rta biznesning katta qismining soyabon iqtisodiyotida faoliyat yuritishi, bu jarayonni murakkablashtirmoqda. Bundan tashqari, soliq imtiyozlari tizimidagi noaniqliklar va tez-tez o'zgarishlar byudjet rejalashtirishni qiyinlashtirib, mahalliy hokimiyatning moliyaviy mustaqilligini cheklab qo'ymoqda.

1-jadval. 2023-yil uchun mahalliy byudjet daromadlarining taqsimoti (%)

Daromad manbai	Tuman byudjetlari	Shahar byudjetlari
Soliqlar	55%	58%
Soliq bo'lmagan to'lovlar	25%	22%
Markaziy byudjetdan transferlar	20%	20%

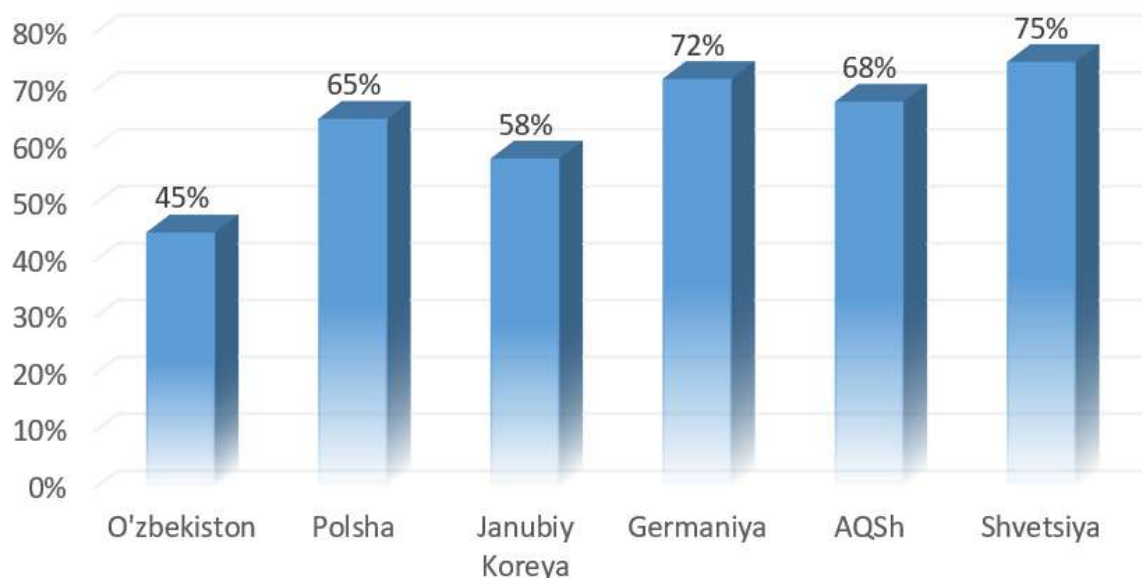
Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistik qo'mitasi (O'zStat), 2024-yil.

Shu sababli, mahalliy byudjetlarning daromad bazasini diversifikatsiya qilish va soliq bo'lmagan manbalarni faol rag'batlantirish zaruriyat tug'ilmoqda. Masalan, davlat mulkini ijara asosida samarali boshqarish, turizm va madaniy merosni rivojlantirish orqali yangi daromad oqimlarini yaratish, shuningdek, kommunal xizmatlar narxini bozor talabiga moslashtirish kabi choralar samarali bo'lishi mumkin. Xorijiy tajribalar, xususan, Polshaning mahalliy soliqlarni hududiy iqtisodiy xususiyatlarga moslashtirish yondashuvi yoki Janubiy Koreyaning turizmni rag'batlantirish orqali mahalliy byudjetlarni boyitish strategiyasi ushbu sohada qo'llash mumkin bo'lgan amaliy namunalardir(1-rasm).

Bunga qaramay, mavjud muammolarning yechimi nafaqat yangi daromad manbalarini joriy etishda, balki mablag'larning samarali taqsimlanishini ta'minlashga qaratilgan tizimli islohotlarni talab qiladi. Xususan, byudjet mablag'larini nazorat qilish mexanizmlarini mustahkamlash, loyihalarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash va shaffof boshqaruvni joriy etish orqali xarajatlarning noaniq yo'qolishining oldini olish mumkin. Natijada, mahalliy byudjetlarning barqarorligi oshirilishi bilan birga hududlarning iqtisodiy qiyinchiliklari engib, muvozanatli rivojlanishga erishish imkoniyati yuzaga keladi.

² O'zbekiston Respublikasi Statistik qo'mitasi (O'zStat), 2024-yil.

ASOSIY OMILLAR (QISQACHA)

1-rasm. Turli mamlakatlarda mahalliy byudjetlarning mustaqillik darajasi (2023)

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mahalliy byudjetlarning mustaqillik darajasini oshirishda mamlakatlar turli usullarni qo'llaydi. 1-rasm ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan davlatlarda bu ko'rsatkich 45-70% oralig'ida o'zgarib turadi, bu esa mahalliy daromad manbalarining muvaffaqatli diversifikatsiyasidan dalolat beradi. Shuningdek, Polsha va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning tajribalari ayniqsa qiziqarli hisoblanadi. Polshada hududiy iqtisodiy xususiyatlarga moslashtirilgan soliq stavkalari (masalan, turli viloyatlarda korporativ soliqning 14-19% oralig'ida o'zgarishi) mahalliy byudjetlarning daromad bazasini sezilarli darajada kengaytirgan. Xuddi shunday, Janubiy Koreyada turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida mehmonxona solig'i daromadlari mahalliy byudjetlarning 15% ini tashkil qila boshlagan. Bu tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish uchun, birinchi navbatda, viloyatlarning iqtisodiy salohiyatini hisobga olgan holda differensial soliq stavkalari joriy etilishi mumkin. Ikkinchidan, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi turizm salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda "turizm solig'i"ni joriy qilish orqali qo'shimcha daromad oqimlari yaratish istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin.

Mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlashning yana bir muhim yo'nalishi - bu mavjud resurslardan samaraliroq foydalanishdir. Bunga misol qilib, davlat mulkini qayta ijaraga berishni keltirish mumkin. Masalan, Toshkent shahrida 2023-yilda amalga oshirilgan loyiha doirasida 45 ta bo'sh davlat binosini ijaraga berish 18 mlrd so'mga yaqin qo'shimcha daromad keltirgan. Shu bilan birga, moliyaviy shaffoflikni oshirish va xarajatlarni optimallashtirish maqsadida elektron byudjet tizimini joriy

etish ham samarali chora hisoblanadi. Andijon viloyatida 2024-yil yanvar oyida boshlangan pilot loyiha xarajatlarni 25% qisqartirish imkoniyatini berganligi bu fikrni tasdiqlaydi. Natijada, ushbu chora-tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshirish mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirishga, shu bilan birga hududlararo taraqqiyot tafovutlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xususiy-sheriklik loyihalarini kengaytirish ham mahalliy byudjetlarning daromad bazasini mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi. Infratuzilma loyihalarida xususiy sektor ishtirokini oshirish orqali nafaqat davlat byudjetidan qo'shimcha mablag' ajratish zarurati kamayadi, balki yangi ish o'rinlari ham yaratiladi. Bunga asosan, Namangan viloyatidagi tajriba shuni ko'rsatadiki, texnopark rezidentlari uchun joriy qilingan soliq imtiyozlari 1200 dan ortiq yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam bergan. Shunday qilib, yuqorida ko'rib chiqilgan barcha chora-tadbirlar mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash bilan birga, hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Kelajakda ushbu yo'nalishda chuqur tahliliy tadqiqotlar olib borish, jumladan, soliq imtiyozlarini optimallashtirish, xususiy-sheriklik loyihalarini kengaytirish va mahalliy iqtisodiyotning turli sohalarini rag'batlantirish bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi

Xalqaro tashkilotlar va mahalliy ekspertlarning olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash uchun tizimli yondashuv zarur. Jahon banki (2023) hisobotida ta'kidlanishicha, mamlakatimizda mahalliy soliq bazasini kengaytirish, shuningdek byudjet shtab-kvartirasi mexanizmlarini takomillashtirish orqali moliyaviy mustaqillikni oshirish mumkin.³ Bunga qaramay, 2022-yilda amalga oshirilgan soliq islohotlarining samaradorligi haqida chuqur tahlillar hali yetarli emas.

OECD (2022) tadqiqotlariga ko'ra, mahalliy byudjetlarning 45-60% oraliqidagi mustaqillik darajasi optimal hisoblanadi. Shu sababli, Polsha va Vengriya kabi mamlakatlarning tajribalarini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin. Xususan, mahalliy soliqlarni differensiallashtirish va byudjet huquqlarini kengaytirish kabi choralar samarali natijalar berishi kutilmoqda.

Mahalliy ekspertlarning, jumladan Prof. A. Karimov (2023) va Dr. Z. Yusupova (2024)ning ilmiy ishlari mahalliy byudjet islohotlarining amaliy jihatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Karimovning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, 2020-2023 yillarda qabul qilingan Byudjet kodi qonun hujjatlarining amaliy tatbiqi, ayniqsa Qoraqalpog'iston, Farg'ona va Samarqand viloyatlaridagi pilot loyihalarda ijobiy

³ World Bank. (2023). Local Fiscal Stability and Revenue Diversification: Global Best Practices. Washington, DC: World Bank Publications.

natijalar bergan.⁴ Shu bilan birga, Yusupovaning Xorazm viloyatida olib borgan tadqiqotlari turizm solig'ini joriy etish orqali mahalliy byudjet daromadlarini oshirishning istiqbolli imkoniyatlarini ko'rsatib beradi.

Qonuniy bazaning takomillashtirilishi ham muhim omil hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodi (2020)ning 45 va 78-moddalari mahalliy byudjetlarning tarkibiy qismlari va dotatsiyalar taqsimlash tartibini belgilab bergan bo'lsa-da, Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-martdagi qarorida qabul qilingan "Mahalliy daromadlarni oshirish dasturi" yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, soliq imtiyozlarini yangi tartibga solish va mahalliy daromad manbalarini diversifikatsiya qilish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

Natijada, mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda izchil islohotlar olib borish tavsiya etiladi: birinchidan, xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish; ikkinchidan, soliq tizimini yanada differensiallashtirish; uchinchidan, qonuniy bazani takomillashtirish va nazorat mexanizmlarini mustahkamlash. Bularning barchasi mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirishga, shu bilan birga hududlararo taraqqiyot tafovutlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa va Yakuniy baho

Mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta'minlash uchun tizimli yondashuv asosida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur. Birinchidan, soliq siyosatini hududlar iqtisodiy salohiyatiga moslashtirish orqali daromadlar bazasini mustahkamlash mumkin. Buning uchun differensial soliq stavkalari joriy etib, turizm rivojlangan hududlarda "turizm solig'i" (5%) kabi maxsus mexanizmlardan foydalanish tavsiya etiladi. Xuddi shunday, yangi ish o'rinlari yaratadigan korxonalarga beriladigan soliq imtiyozlari (masalan, 3 yillik soliq ta'tili) Namangan tajribasida ko'rsatilganidek, mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantirish bilan birga uzoq muddatda soliq bazasini kengaytiradi.

Ikkinchidan, soliq bo'lmagan daromad manbalarini diversifikatsiya qilish orqali byudjet mustaqilligini oshirish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Bunga misol qilib, davlat mulkidan samarali foydalanish (Toshkentda 45 ta binoni ijaraga berish orqali 18 mlrd so'm daromad olish) yoki turizm sohasida "ekoturizm solig'i" (kuniga 5000 so'm) kabi yangi mexanizmlarni joriy etishni keltirish mumkin. Shu bilan birga, elektron byudjet tizimini joriy etish (Andijon viloyatida xarajatlarni 25% qisqartirish) va hududlarning moliyaviy mustaqillik indeksini ishlab chiqish mablag'lardan samaraliroq foydalanish imkoniyatini beradi.

Natijada, ushbu islohotlarni amalga oshirish uchun qonuniy bazani takomillashtirish (masalan, Byudjet kodiga tuzatishlar kiritish) va Jahon Banki bilan

⁴ Karimov, A. (2023). Mahalliy byudjet islohotlari: nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

“Smart Budget” kabi xalqaro loyihalarni joriy etish (200 mln \$ grant) muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, yuqorida ko‘rib chiqilgan chora-tadbirlar nafaqat mahalliy byudjetlarning barqarorligini ta’minlaydi, balki hududlararo taraqqiyot tafovutlarini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Kelajakda loyihalarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini monitoring qilish tizimini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2024). Mahalliy byudjetlar daromadlarining tahlili. Toshkent: Moliya nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistik qo‘mitasi. (2024). Viloyatlar bo‘yicha byudjet daromadlari statistikasi. Toshkent: O‘zStat.
3. World Bank. (2023). Local Fiscal Stability and Revenue Diversification: Global Best Practices. Washington, DC: World Bank Publications.
4. OECD. (2022). Decentralization and Local Budget Autonomy: Policy Recommendations. Paris: OECD Publishing.
5. Karimov, A. (2023). Mahalliy byudjet islohotlari: nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
6. Yusupova, Z. (2024). Turizm solig‘i va mahalliy byudjet daromadlari: Xorazm viloyati misolida. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Polsha Moliya vazirligi. (2023). Regional Tax Differentiation: The Polish Model. Warsaw: Ministry of Finance Publications.
8. Janubiy Koreya Turizm tashkiloti. (2023). Tourism Taxation and Local Revenue Growth. Seoul: Korea Tourism Organization.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). "Mahalliy daromadlarni oshirish dasturi" to‘g‘risidagi qaror. 15-mart, №123-son.
10. Andijon viloyati hokimligi. (2024). Elektron byudjet tizimining pilot loyihasi natijalari. Andijon: Viloyat hokimligi nashri.